
DANUTA KOWALSKA*

O rytmiczności prozatorskiej parafrazy Psałterza Dawidowego Mikołaja Reja

Ponad sto lat temu Aleksander Brückner w swej monografii poświęconej Rejowi, cytując Psalm 78, napisał: „Co za cudowna proza pieści ucho nasze; nie chce się wierzyć, że tak przed 360 laty pisano! Nie ma języka na świecie, który by na półczwarta wieku wstecz tak nowożytnym, świeżym, jasnym tokiem się odznaczał [...]. Jak mało wzniesli się i Orzechowski, i Skarga, i Wujek ponad tę uroczystą, poważną miódopłynną prozę Rejową!” (Brückner 1905: 4). Ta emocjonalna opinia znawcy dziejów języka odsłania ważną cechę badanego utworu, związaną z organizacją rytmiczną tekstu. Zagadka melodyjności Rejowego przekładu jest tym bardziej ciekawa, że większość składających się nań zdań nie przypomina zwartych, skondensowanych i zwięzłych konstrukcji oryginału. Są to najczęściej struktury składniowe o skomplikowanej składni, wielokrotnie złożone, z przewagą zdań hipotaktycznych, podporządkowane żywiołowi epickiej narracji. Dłuższe jednak obcowanie z tekstem pozwala usłyszeć ów świat dźwięków ukrytych za słowami, ową muzykę słowa, która jest następstwem celowej organizacji fonicznej tekstu i zastosowania instrumentacji głoskowej.

Przedmiotem naszego zainteresowania czynimy zagadnienie rytmu w prozaicznej parafrазі *Psałterza Dawidowego* Mikołaja Reja. Problemem tym zajmował się już wcześniej Mirosław Korolko (Korolko 1971), jednak interesujące analizy przedstawione w jego opracowaniu były egzemplifikowane materiałem pochodzącym w większości spoza psalterzowego tekstu — przede wszystkim *Postylli* oraz *Żywota człowieka poczciwego*. Głównym celem badacza była — jak można wnioskować — polemika z wcześniejszymi negatywnymi

* danuta.kowalska@uni.lodz.pl, doktor habilitowany profesor nadzwyczajny, Uniwersytet Łódzki, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Zakład Historii Języka Polskiego, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź.

sądami na temat prozatorskiej twórczości pisarza, formułowanymi na podstawie pobieżnych bądź uproszczonych analiz. Korolko słusznie podkreślał, że „sprawiedliwa ocena arcyzmu pisarskiego autora *Postylli* wymaga przyjęcia określonej postawy badawczej i perspektywy historycznej” (Korolko 1971: 110) i że wykorzystywane przez pisarza środki artystyczne trzeba oceniać z perspektywy epoki, w której powstawało dane dzieło. Według Mirosława Korolki proza Reja jest „przykładem zastosowania na polskim gruncie językowym środków występujących w zrytmizowanej prozie łacińskiej średniowiecza, zwłaszcza popularnego kaznodziejstwa” (Korolko 1971: 127). Badacz wskazywał na konkretne przykłady stosowania przez Reja figur właściwych stylowi retorycznemu, takich jak: aliteracja, trikolosy, izokolizmy, rymy gramatyczne, wyliczenia, nagromadzenia, paralelizmy, synonimy itp., ilustrując poszczególne zjawiska zazwyczaj przykładami spoza psalterzowego tekstu¹. Niniejsze opracowanie stanowi więc z jednej strony uzupełnienie badań wybitnego uczonego, z drugiej zaś — jest próbą odsłonięcia tajemnicy melodyjności prozatorskiego *Psalterza*².

Dokładne przyjrzenie się warstwie słownej tekstu pozwala wnioskować, że przy wyborze jednostek leksykalnych Rej kierował się także cechami ich budowy brzmieniowej i wykorzystywał składnię do rytmiczacji prozy. Przedmiotem naszego zainteresowania czynimy zatem z jednej strony figury zaliczane do składniowych wyróżników stylistycznych, służące przede wszystkim rytmiczacji prozy, z drugiej zaś — figury zaliczane do fonetycznych środków stylistycznych, służące głównie instrumentacji dźwiękowej *Psalterza*, które pośrednio wpływają także na rytmiczność tekstu. Formułowane wnioski ilustrujemy wybranymi przykładami, które najlepiej i najpełniej pozwalają odsłonić Rejową muzykę słowa, ukazując pracę pisarza nad celowym doбором leksemów oraz ich uszeregowaniem w obrębie pojedynczego zdania bądź wersu.

Jednym ze sposobów rytmiczacji wskazanych przez Korolkę w prozie Reja były **paralelizmy składniowe**. Badacz zauważał, że

zagadnienie rytmu w prozie wiąże się bezpośrednio z wypracowanymi przez teoretyków retoryki sposobami, omawianymi w dziele *elocutio*. Podstawę prozy rytmicznej stanowi struktura okresowa. Do najważniejszych sposobów rytmiczacji mowy nie związanej zaliczano przede wszystkim paralelizm wyrazowy i syntaktyczny oraz rytmiczne ukształtowanie spadków członów i całych okresów. Zasady te, rozpracowane z drobiazgową dokładnością przez średniowiecznych („ars dictandi”) i nowożytnych teoretyków retoryki, wraz z popularnością klasycznych tekstów prozaicznych, stały się głównym trzonem arcyzmu prozy (Korolko 1971: 117).

¹ Korolko przytacza tylko jeden cytat z *Psalterza* (Psalm 15), omawiając na tym przykładzie stosowanie przez Reja techniki rymujących się trikolosów (Korolko 1971: 120).

² Niniejszy artykuł stanowi także uzupełnienie badań, prowadzonych przez autorkę nad językiem i stylem *Psalterza Dawidowego* (Kowalska 2013).

Paralelizm członów to jedna z ważniejszych cech poezji hebrajskiej, zatem ich obecność w *Psalterzu* wydaje się nie tylko uzasadniona, ale wręcz konieczna. Jednak trzeba pamiętać, że przekład Reja jest swobodną parafrazą z licznymi amplifikacjami, rozciągającymi tekst i rozszerzającymi zdania o wyrazy synonimiczne, epitety i liczne wtrącenia przybliżające semicką rzeczywistość. Przyjęta metoda translacji musiała więc zaowocować rozluźnieniem toku składniowego i „rozejściem” się paralelnych struktur składniowych. Dokładna lektura pozwala stwierdzić, że tłumacz, pomimo znacznego powiększenia tekstu, nie zrezygnował z charakterystycznej właściwości stylistycznej hebrajskiej poezji i przy pomocy paralelizmów umiejętnie zespalał amplifikowane człony z tekstem źródłowym, wtapiając je w psalterzowy werset i jego wewnętrzną rytmikę:

- A ogień **srogi** ukaże się przed oblicznością **Jego**, (16)
 a **płomień** pałający zatłumi nieprzyjacioły **Jego**, (17)
 a oświeci się świat od błyskania **Jego**, (12)
 a przed gromem wielkim będzie ustraszona ziemia. (14)
 A wysokie gory nie inaczej jako воск rozplyną się, (17)
będą zrownany dla **srogiego** przysicia obliczności **Jego**, (17)
 i niebo wielkimi **dziwy** wysławiać będzie sprawiedliwość **Jego**, (19)
 a **rozdziwi** się wszytek lud tak **srogiemu** majestatowi **Jego** (19) [97]³.

Rej, opisując w Psalmie 97 potęgę Boga-Króla, uzupełnia obrazy o treści nieobecne w tekście oryginału (zaznaczone w tekście przez podkreślenie), umiejętnie wplata je w tok narracji i buduje rytmiczną strukturę, opartą na czterech semantycznych paralelizmach, uwypuklonych przy pomocy celnie dobranych środków składniowych i leksykalnych. Poszczególne wersy przeważnie rozpoczynają się od tego samego spójnika, zestawiane paralelnie zdania zachowują zbliżony szyk składników z finalną pozycją powtarzającego się zaimka *jego*. Uwypukleniu paralelizmów służą powtórzenia wyrazów (*srogi*), lokowanie w sąsiadujących członach współrzdennych leksemów (*dziwy* — *rozdziwi się*) oraz określeń synonimicznych (*ogień srogi* — *płomień pałający*; *rozplyną się* — *będą zrownany*). Całość dopełnia zrównoważona struktura metryczna: zestawiane paralelnie człony charakteryzują się zbliżoną liczbą sylab, co sprzyja ich scaleniu i dodatkowo wpływa na rytmizację tekstu.

Pisarz nie unika wielostopniowych konstrukcji, wprowadza je chętnie i wykorzystuje paralelizm składniowy jako spoiwo w budowanych na wzór łańcuszka wersetach. Zwraca uwagę dbałość pisarza o składniową symetryczność członów, w których zachowuje się identyczny szyk składników,

³ Wszystkie cytowane fragmenty pochodzą z wydania: (Mikołaj Rej z Nagłowic), *Psalterz Dawidów*, wyd. S. Ptaszycki, Petersburg 1901. W nawiasie kwadratowym podajemy lokalizację cytatu. Rej nie numerował wersetów, dlatego też lokalizacja uwzględnia jedynie numer psalmu.

regularne powtarzanie wskaźników zespolenia, powtarzanie pewnych wyrazów bądź morfemów, które wprowadzają wewnętrzne rymy i stają się czynnikiem rytmotwórczym.

Składniowemu uwypukleniu paralelizmów służyło zazwyczaj regularne powtarzanie tych samych wskaźników zespolenia w kolejnych członach zdania, co w konsekwencji prowadziło do tworzenia bliźniaczych konstrukcji syntaktycznych. Najczęściej w tym celu Rej wykorzystywał spójniki: *a*, *aby*, *abowiem*, np.:

A Ty daj, miły Panie,
aby doszło **wyzwolenie** zebraniu **Twemu**,
aby był **wyzwolon** z więzienia lud **Twoj**,
 a uweseli sie narod Jakobowy Izraelow z miłosierdzia **Twego** [14].

A tak Ty jedno powstań, miły Panie,
 a odwróć na wstecz **takiego**,
 a potłum umysł **jego**,
 a duszę moję od niego wybaw [17].

Abowiem Ty snadnie możesz **obrocić** w radości narzekanie **moje**,
 a rozerwać na mnie płachtę żałoby **mojej**,
 a obłoczyć mię ze wszec stron pociechami rozlicznemi.
 A przeto naslachtetniejszy członek moj, dusza ma,
 będzie **wysławiała** przez wszytki czasy żywota **swego**,
 a **wyznawała** wzięte dobrodziejstwa od Ciebie, Pana a Boga **swego** [30].

Nierzadkie są paralelne konstrukcje składniowe z powtarzającym się zaimkiem *ktory*, wprowadzającym przydawkowe zdania podrzędne, np.:

Owszem zachowaj na ony niełaskę **Twoję**,
ktorzy sie chlubiwie podnoszą przeciwko świętemu majestatowi **Twemu**,
 a nad tymi okazuj miłosierdzie **Twoje**,
ktorzy dostatecznie dufają **Tobie** [17].

A upadnie tym radość, **ktorzy** upornie **a bez** rozumu prześladowali **mnie**,
 i tym, **ktorzy** z nienawiści **a bez** przyczyny żartownie nagrawali **mię** [35].

Czasem taki łańcuszek paralelnych członów, rozpoczynanych tym samym wskaźnikiem zespolenia, obejmuje dwa- i więcej wersetów, jeszcze silniej rytmizując tekst, np.:

A On, okazując możność swą, **rozkazał** sie **rozstąpić** obłokom tak,
iż manna jako deszcz padała z nich z **roz**maitym smakiem pokarmu,
ktory nigdy był przed tym taki na ziemi nie widan.
 I dziwna rzecz, **iż** chleb padał z obłokow,
ktory sie tam nigdy nie **rodził**,
 a prawie Anielskiego **pokarmu** **pożywał** człowiek,
ktory sie na ziemi **urodził**,
 a wszędy mieli wielkie dostatki na drogach swoich [78].

Uwypukleniu paralelnych konstrukcji o charakterze synonimicznym bądź syntetycznym służą także **anafory**, czyli powtórzenia wyrazów na początku zestawianych symetrycznie członów. W tej funkcji najczęściej pojawiają się wyrazy nieautosemantyczne, zazwyczaj spójniki lub zaimki, np.:

Tamże wyniosę ku gorze wywyższenie narodu Dawidowego,
tamże zgotuję oświecenie Krystusowi swojemu,
tam zetnę wszystkie przeciwniki jego,
 a przywlokę je wszelaką wstydlivością [132].

A tak słuchaj każdy z rozlicznego narodu a zwłaszcza **ty**, Izrael,
abowiem ty tego przeć nie będziesz mógł, żem ja prawy Bog,
abowiem tyś snadź nawiętsze znaki dobrotliwości bostwa mego uznawał.
Abowiem żadnego z was karać o to nie będę, żeście mi ofiar dosyć nie nanieśli,
abowiem każda ofiara godna przed oblicznością moją jest [50].

Bo z wielką prędkością nastrojone są ku zginieniu czasy jego,
bo snadź ni sie obaczy, gdzie sie podziały sprawy jego [90].

Rzadziej wykorzystuje Rej samodzielne części mowy, np.:

Przywłaszczajcie Panu wy, którzyście są przebrani na ziemi, to, co Jemu należy,
przywłaszczajcie mu wielką chwałę, a na wszem wielmożność Jego [29].

Chwalcie zwirzchność Pańską wszyscy ludzcy rodzajowie i ini narodowie pogańscy,
chwalcie święte imię Jego [117].

Zdarzają się też powtórzenia grupy leksemów umieszczanych na początku symetrycznie konstruowanych zdań bądź umiejętnie wplatanych w ich obręb, np.:

[...] **gdy było potrzeba**, dawałeś z suchej skały wodę,
 a **gdy było potrzeba** i bystreś rzeki dla nich wysuszał [74].

Potwierdzeniem tezy o świadomym kształtowaniu przez Reja toku składniowego w celu wyraźniejszego akcentowania paralelizmów są także wyekscerpowane przykłady, w których symetryczność członów podkreślana jest tożsamością form gramatycznych różnych części mowy. Szczególnie silne właściwości rytmizacyjne mają czasowniki, które tłumacz umiejętnie dobiera, zwracając uwagę na zgodność liczby, osoby, czasu i trybu, dzięki czemu nierzadko powstają wewnętrzne rymy sufiksalnie-fleksyjne⁴. Formy wyrazowe objęte takim rymem nie zawsze umieszczane są na końcu członów, jednak i tak w wyrazisty i zauważalny sposób wpływają na rytmikę wersu, np.:

⁴ Według Lubasia rymy sufiksalnie-fleksyjne to takie rymy, w których: „przestrzeń rymową zapełniają sufiksy wyrazów motywowanych o identycznej funkcji semantycznej i końcówki fleksyjne” (Lubaś 1992: 127).

Przeto, miły Panie, proszę, **nie oddalaj** się daleko ode mnie,
a owszem **nie omieszkawaj** dać ratunku łaskawemu mnie,
gdyżes Ty jest na wszem umocnienie moje [22].

Aby się **nie cieszył** nieprzyjaciół z upadku mego,
a **nie podnosił** myśli swej z zginienia mego [13].

Strzeż języka Twego, aby nikomu nigdy złorzeczeństwa nie czynił,
a ściskaj wargi swoje, aby nie umiały żadnej chytrości wyznawać [34].

Pogromiłeś ludzi,
obaliłeś drugiego
a **starłeś** pamięć imienia jego [9].

Często osią paralelnych konstrukcji są rzeczowniki o podobnej budowie słowotwórczej, tworzone z wykorzystaniem tego samego przyrostka. Trzeba podkreślić, że Rej potrafi umiejętnie operować szykiem wyrazów w zdaniu, umieszczając rzeczowniki zawierające ten sam przyrostek w takich miejscach poszczególnych zdań składowych, aby jak najlepiej wydobyć walory brzmieniowe prozaicznego tekstu. Czasem jest to finalna pozycja w zdaniu składowym, czasem zaś początkowa. Autor przydziela im podobne funkcje syntaktyczne, podkreślając tym samym paralelizm składniowy. Trudno oprzeć się wrażeniu, że dobór wyrazów oraz ich uporządkowanie w zdaniu są celowym działaniem twórczym tłumacza. Najczęściej w tym celu wykorzystuje on derywaty rzeczownikowe budowane za pomocą sufiksu *-ość*, np.:

A **pilność** starania jego aby mógł komu zaszkodzić, wpadnie na głowę jego
a **niesprawiedliwość** przerazi ciemną głowę jego,
którą on mnie usiłował potępić [7].

Wysokość gór, gdy on każe, musi być zniżona,
a **głębokość** padołów prędko by się musiała napełnić [104].

I obaczywszy to Bog, żeś ty jest najwyższy umiłownik **sprawiedliwości**,
a prześladujesz ty, którzy są prześladownicy **słuszności**,
pomazał cie olejem rozmaitych **wonności** [45].

Bowiem i **srogość** wszystka morska jest w **posłuszeństwie** jego,
i **suchość** ziemie jest w **poruczeństwie** tegoż [95].

Stosowanie przez Reja symetrii składniowej sprawia, iż rytmiczność jest zauważalna nawet w rozbudowanych, wieloelementowych strukturach syntaktycznych, przypominających epickie narracje:

A upadnie **ty** radość, **ktorzy** upornie a **bez** rozumu prześladowali **mnie**,
i **ty**, **ktorzy** z nienawiści a **bez** przyczyny żartownie nagrawali **mię** [35].

A jedno stojąc jestem podobien ku głuchowi,
 rzkomo **nie słysząc** wyliczanych złości swoich,
 a jakoby niemy, **nie śmiejąc** dać żadnej odpowiedzi przed strachem [38].

Nad rozkosznemi żywioly **raczył on** ostanowić **mię**,
 i nad rozmaitemi wodami, **przyjemnie płynącemi**, **raczy on** wychować **mnie** [23].

Rozpadały się suche skały, a ciekła z nich woda, **gdy** im była potrzebna,
 a **rozmęstały** się rzeki, **gdy** przez nie przechodzić mieli [105].

Dokonane obserwacje pozwalają sądzić, że paralelizmy składniowe pełniły istotną funkcję w badanym utworze. Rej wykorzystywał je nie tylko jako wygodne narzędzie służące objaśnianiu, komentowaniu bądź przybliżaniu treści psalmicznych odbiorcy, ale również jako zabieg rytymizujący prozę. W tym procesie ważną rolę spełniały także fonetyczne środki stylistyczne, a przede wszystkim **aliteracja**. Zdaniem Korolki jest ona „środkiem tak częstym i niemalże regularnie stosowanym przez Reja, że stanowi ona swoistą regułę stylistyczno-rytmiczną jego prozy” (Korolko 1971: 117). W badanym tekście odnajdujemy wszystkie typy aliteracji:

- a) aliterację inicjalną, będącą przede wszystkim wynikiem regularnego powtarzania wskaźników zespolenia w analogicznych miejscach zdania bądź wersu i służącą uwypukleniu paralelizmu składniowego psalterzowych wersetów:

A był noszon przez anioły jako latający,
 a przez nawiewsze wiatry zruszony.
 A rozkazał się ze wszech stron okryć ciemnościami,
 a gęstemi obłoki wodnemi był jako dom około niego zbudowan [18].

A tu się okazała pilność Twa, którą Ty masz o sprawiedliwości,
 a snadź rzecz słuszna,
 aby się każdy w złościach swych upętał.
 I owszem ci złośliwi godni by byli,
 aby byli z inszemi pogany pogrążeni w głębokościach piekielnych.
 Abowiem acz na czas będzie przepomnian ubogi,
 ale nie wiecznie,
 a radościwe jest oczekiwanie jego,
 abowiem tego pewien jest, że mu na złe wynidź nie może.
 A tak już się wzrusz, Panie,
 a nie daj się zmocniać człowiekowi błędnemu,
 a niechaj leda kto nie broi przed oblicznością Twoją [9].

A czasem cicho, kędy może, udręczy niewinnego,
 aby się nie objawiło łotrostwo jego,
 a niemiała tłuszcza nędzników tym obyczajem przypada ku pomocy jego.
 A zda mu się, że Bog nic o tym nigdy nie myśli
 a odwrócił oczy swe od tego,

ani na to ma żadnej pieczej,
 aby go opatrzył.
 Ale Ty jedno powstań, miły Panie,
 a podnieś rękę Twoję ku gorze,
 a pomści krzywdy dobrych,
 boć już są od wszej ludzkiej pomocy opuszczeni [10].

- b) aliterację końcową, polegającą na powtórzeniu identycznego wygłosu w dwóch lub większej liczbie wyrazów usytuowanych na linii wersu lub zajmujących podobną pozycję w sąsiadujących członach składniowych. Rej w tym celu wykorzystuje przede wszystkim częste w *Psalterzu* formy zaimkowe, które stara się umieszczać na końcu członów zdań i tworząc rodzaj rymu wewnętrznego. Większość psalterzowych zdań zawiera finalną pozycję zaimków dzierżawczych: *jego, swego, mego, twego* lub wskazujących: *tego, niego*:

Bowiem i srogość wszytka morska jest w posłuszeństwie **jego**
 i suchość ziemie jest w poruczeństwie **tegoż**,
 a tak już nie mieszkając, zejdźmy sie do **niego**,
 a płaczliwie upadnijmy przed kolana **jego**,
 abowiem to jest Bog nasz a my nędzne stworzenie **jego**.
 A prawiechmy są nędzne owieczki zebrania trzody **jego**,
 a tak już dziś bądźmy pilni łaskawego głosu **jego**,
 a nie bierzmy przykładu z zatwardziałego serca przodków naszych,
 którzy na puszczy pokuszali możności **jego**,
 acz jawnie znali znaki możnego Bostwa **jego**.
 Przez czterdzieści lat nad tym narodem stała mocna ręka **jego**,
 a nie mogli sie obaczyć od błędu **swego**,
 acz je zawždy łaskawie upominał z **tego**,
 na koniec już był poruszył gniewu **swego**
 a snadź już był chciał oddalić od wiecznego miłosierdzia **swego** [95].

Tożsamość wygłosu może wynikać z podobieństwa końcówek fleksyjnych zestawianych w bliskim sąsiedztwie leksemów, reprezentujących te same bądź różne części mowy:

Wyśpiewajcie sławę Pańską rozliczn**em** a now**em** śpiewaniem,
 a rozkochaj sie każdy narod i każde krześcijańskie zebranie, żeś nalazł krola **swego**,
 a tak z bębny i organy, z trąbmi i z inn**emi** rozliczn**emi** przypraw**ami** rozkochawaj
 sie z **tego**.
 Abowiem sie on **rozmaicie** rozkochał w narodzie ludu **swego**,
 a wyniowszy stany i onych, którzy są serca ciche**go**,
 a stąd biorą wielkie rozradowanie i święci **jego** [149].

A tak i śpiewaj**ąc** i na wesołych przyprawach graj**ąc**, dawajmy chwałę Jemu,
 abowiem On ciche**go** a pokornego **nigdy** nie opuści,
 a upornego **nigdy** też pokarać nie omieszka [147].

I dusza moja snadź jeszcze bardziej jest udręczona,
jedno oczekaw**ając** a zaglą**dając** zdaleka [6].

[...] na wsze str**ony** są na mię nastroj**ony** sidła rozliczne [119].

Może to rzec każdy z wiernych Pana swego przeciw przeciwnikom swoim,
iż sie wielokroć o to starali, aby go wykorzen**ili** a zniszczy**li**,
a wszytki z**łości** a ciężko**ści** przełoży**li** na grzbiet jego [129].

Rej często grupuje w bliskim sąsiedztwie rzeczownikowe formacje budowane przy pomocy tego samego przyrostka. Najliczniejszą grupę stanowią rzeczowniki tworzone sufiksem *-ość*. Bardzo często używa ich tłumacz w zestawieniach szeregowych, dbając przy okazji o tożsamość końcówek fleksyjnych, np.:

[...] rozeznaj też i mnie, miły Panie, według sprawiedliw**ości** i niewinno**ści** mojej [7].

A nie mogę nic inszego wymyslić jedno,
iż z jego świat**ością** a z wielką możno**ścią** nic sie wyrownać nie może [77].

[...] a też im z lekko**ścią**, a z wielką trudno**ścią** schodziły dni żywota ich [78].

Sprawiedliwość Twoja niezrównana z wysoko**ścią** gor nawyższych
ani z żadną głęboko**ścią** morską [36].

A wszakoż z dobrotliw**ości** swej uczynił gwałt poczętej srogo**ści** swej [78].

Acz rozmaite wodne możno**ści** podniosły szumne burzliw**ości** swoje [93].

Wysławiajcie Pana z wielkiej dobrotliw**ości** Jego i z wielkiej możno**ści** Jego [136].

Fakt wykorzystywania przez pisarza mechanizmów słowotwórczych w celu rytmizowania prozy może również potwierdzać repartycja w *Psalterzu* formacji rzeczownikowych tworzonych przy pomocy przyrostka *-anie/-enie*. Są one także umieszczane w sąsiedztwie innych rzeczowników tworzonych tym sufiksem:

Gdy Pan Bog raczył wyzwolić z srogiego więz**enia** grzechow zebr**ania** swoje,
stało sie im wiel**kie** pocies**zenie**,
a były usta ich napełniony wiel**kiego** wysław**iania** rozlicznych rado**ści** tak,
iż przeciwnicy ich, mówili wiel**kim** zum**ieniem**, iż ci mają Boga dziwnego [126].

A iście osobnego podziw**ienia** jest ten wielmożny Bog nasz,
jedno dla takiego przemien**ienia** przybytkow swoich [68].

Proszę, moj Panie, aby mi raczył dać takie bac**zenie**,
abych mogł obaczyć ustawy rozmaite usprawiedliw**ienia** twego,
a będę ich pilen aż do skońc**zenia** mojego [119].

- c) aliterację polegającą na powtarzalności głosek w różnych pozycjach kolejnych wyrazów, należących do tej samej jednostki składniowej. Najliczniej reprezentowana jest aliteracja jednogłoskowa, a więc dość płytka, która ujawnia się zwłaszcza w dłuższych ciągach aliteracyjnych: trzy-, cztero- i pięciowyrazowych, przez co staje się wyrazistym źródłem instrumentacji, jak w poniższych przykładach:

[...] nie przestawali na mię **za**ocnie **zgrzy**tać **z**ębami [35].

acz **z**łościwy **z** zawiści będzie drżał a **zgrzy**tał **z**ębami [112].

[...] **z**łość **p**anuje w **p**ośrodku **p**rzybytkow ich [55].

On je był mało przed tym z **wiecznego więzienia** **wy**bawił [78].

Ktory spuszcza lodu **k**awalce na **k**ształt **k**ryształu w wielkiej zimności [147].

Ktory z suchej skały każe **w**ystępować **w**odzie **w** wielkiej obfitości [114].

A tak **p**rzystojnie, moj **P**anie, iścim **p**owinien z wielką **p**ilnością starać się [116].

A gdyżes tak **u**myślił to **u**twirdzenie **u**czynić nad nami [68].

[...] a wszakoż **O**n jako własny **o**ciec nic nie **o**mieszka tu **o**piekać się sirotami i inemi **o**puszczonemi ludźmi na ziemi.

I snadź **o**pak **o**braca nadzieje ludzkie [68].

a **o**ddal **o**de mnie **o**bleszne a **o**mylne życie na świecie [119].

[...] **o**każ nam też kiedy świętą **o**sobę **o**blicza Twego [80].

Nierzadko spotykamy w *Psałterzu* aliterację dwu-, trzy- i cztero-zgłoskową, wynikającą z umieszczania w bliskim sąsiedztwie leksemów o podobnej budowie słowotwórczej:

Pomni, miły **P**anie, na ono **p**rymierze, ktoś Ty wiecznie **p**rzyjął z **p**rzodki naszymi [74].

[...] aby **w**iekom **w**iecznie nie miało wysławiać **w**ielmożności Twoich [145].

W ten czas sie **r**ozkwitnie sprawiedliwy a **r**ozkocha sie w możności swojej, która mu snadź będzie **r**ozszerzona aż od morza do morza [72].

[...] **r**ozkocha sie w tym pokolenie Jakobowo i **r**ozraduje sie Izrael [53].

[...] i **r**ozkazali, aby sie to **r**ozszerzało między dzieci ich, a potem i w inne narody aby sie to **r**ozniosło [78].

Rozpadały sie suche skały, a ciekła z nich woda, gdy im była potrzebna, a **r**ozstępowały sie rzeki, gdy przez nie przechodzić mieli [105].

A ja będę **wysławiał** **możności** Twoje
i wyznawał **dobrośliwości** Twoje,
iż snadnie każdy **pozna**,
iż sie dobrze **poruczać** w opiekę Twoję [109].

Ulubionym przez Reja sposobem instrumentacji dźwiękowej tekstu jest oparcie jej na prefiksach: *roz-*, *po-*, *pod-*, *wy-* formacji czasownikowych i przeplatanie ich innymi częściami mowy o identycznym lub podobnym nagłosie. I tak leksemom werbalnym z przedrostkiem *roz-* zwykle towarzyszą częste w parafrазie wyrazy, jak: *rozmaity*, *rozliczny*, *rozkoszny*, *rozkosznie*, np.:

Wyśpiewawając **rozlicznymi** pieśniami szerokość Boskiej sławy Twojej tak,
 iżby sie to **rozniosło** w **rozliczne** narody [108].

[...] a miasto tego co im miał dać posieść **rozkoszne** krainy,
rozproszył je w sprosne posłuszeństwo między **rozmaite** narody [106].

I znowu **rozmnażali** na niej gospodarstwa swoje,
 szczepiąc i siejąc **rozliczne** pożytki,
 a Pan Bog **raczył** **rozmaita** hojnością **rozmnażać** obfitości ich [107].

[...] a **rozlicznymi** rzekami **rozkosznie** płynącemi **raczył** **rozgraniczyć** ją [24].

A oni przyszedszy na **rozkoszne** gory,
rozkochawali sie jako stado owiec na **rozkosznym** pastwiskach [114].

Czasowniki z przedrostkiem *pod-* lub *po-* zestawiane są w bliskim sąsiedztwie z przyimkiem *pod* oraz innymi leksemami, jak: *potajemnie*, *pokornie*, *potym* itp., np.:

podłożę je miasto **podnożka** **pod** nogi jego [110].

a **położcie** sie **pokornie** przed **podnożkiem** jego [99].

a **położmy** sie **pokornie** miasto **podnożkow** przed nogi Jego [132].

A snadź wszyscy przełożeni z Egiptu **pobieżą** **poddawając** sie **pod** **możność** Twoję,
 i ziemię Murzyńskie **podadzą** dobrowolnie ręce swoje [68].

Jak wynika z przedstawionego materiału, aliteracja należy do figur poetyckich szczególnie często wykorzystywanych przez tłumacza. Służy wydobyciu efektów estetyczno-ekspresywnych i uruchamia funkcję poetycką tekstu (Miodońska-Brooks i in. 1978: 264). Zebrany materiał pozwala wnioskować, że Rej dbał o celowe uformowanie głoskowej warstwy wypowiedzi i nadawał jej charakterystyczne walory brzmieniowe. Można przypuszczać, że podstawową funkcją tego charakterystycznego dla Rejowej parafrazy środka poetyckiego, zwłaszcza jeśli jest on wykorzystywany

na przestrzeni dłuższych obszarów tekstu (np. psalmów), jest — poprzez stabilizację aliteracyjnych powtórzeń i powiązanie ich z budową wersu — przede wszystkim rytmizowanie prozy, a przez regularność stosowania i powtarzalność głębokich aliteracji (zwłaszcza w przypadku aliteracji końcowej) — także wprowadzanie do tekstu wewnętrznych rymów. Jest to funkcja kompozycyjna i wierszotwórcza⁵.

Zebrany materiał pozwala odsłonić związek Reja ze średniowieczną tradycją retoryczną, zwłaszcza kunsztowną *ars dictandi*, w której ogromną rolę odgrywały zrytmizowane, paralelne człony połączone rymami, a do typowych, monotonnie powtarzanych figur należały: anafory, aliteracje, figury etymologiczne, rozpoczynanie zdań od spójników. Wszystkie te cechy spotykamy w badanym przekładzie. Zdaniem Stefana Zabłockiego, źródeł owego charakterystycznego stylu prozy Reja szukać trzeba w odrzuceniu przez pisarza renesansowego klasycyzującego cyceronianizmu i świadomym nawiązywaniu do średniowiecznych tradycji retorycznych (Zabłocki 1970: 119–140). Rej naśladował w tym względzie Campensisa — przeciwnika klasycznej retoryki i zwolennika erasmianizmu. Jak wiadomo, wydana w Krakowie w roku 1532 łacińska parafraza niderlandzkiego hebraisty była dla naszego twórcy jednym ze źródeł translacji, musiała więc w jakiejś mierze odcisnąć piętno na stylistycznym ukształtowaniu prozy⁶. Obecne w polskim przekładzie środki podporządkowane brzmieniowej strukturze tekstu traktowane były w poetykach i retorykach renesansowych dość wstrzemięźliwie. Nie zalecano niczego, co by mogło eksponować płaszczyznę dźwiękową wypowiedzi, a niektóre figury, będące źródłem efektów dźwiękowych, jak aliterację czy figurę etymologiczną, wręcz potępiano, przestrzegając przed ich nadmiernym używaniem (Pszczółowska 1974: 141–147). Pod tym względem *Psalterz Dawidów* Reja reprezentuje całkiem odmienny nurt stylistyczny i wyraźnie ciąży ku średniowiecznej retoryce. Paradoksalnie jednak cechy te sprawiają, że zbliża się on nie tylko do tradycyjnego stylu przekładów *Psalterza*, lecz także imituje w jakimś stopniu zewnętrzne cechy hebrajskiej poezji psalmicznej — jej melodyjność, rytmiczność oraz oralność⁷.

⁵ Tak ten rodzaj funkcji określany jest w literaturze przedmiotowej (Pszczółowska 1977: 42–55; Głowiński i in. 1988: 25).

⁶ Według Stefana Zabłockiego Rejowy przekład *Psalterza* miał być próbą spopularyzowania dzieła Kampeńczyka w Polsce, podjętą z inicjatywy dworu królewskiego. Program dworskich kół humanistycznych skupionych wokół Dantyszka i Tomickiego, zmierzał bowiem do pogodzenia renesansu z tradycyjną katolicką stylistyką opartą na średniowieczu, co miało odpowiadać programowi kulturalnemu konserwatywnego Zygmunta Starego. Badacz konstatuje, że „dopiero w tym świetle zrozumiała jest w pełni dedykacja królowi, w jaką zaopatrzył Rej swą parafrazę księgi Kampeńczyka” (Zabłocki 1970: 132).

⁷ Zagadnieniu oralności poświęcone są interesujące opracowania: Ong 1992; Dziechcińska 1987; Zięcik 2006: 142–155.

Literatura

- (Mikołaj Rej z Nagłowic), *Psalterz Dawidow*, 1901, wyd. S. Ptaszycki, Petersburg.
- Brückner A., 1905, *Mikołaj Rej. Studium krytyczne*, Skład Główny w Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, Kraków.
- Dziechcińska H., 1987, *Oglądanie i słuchanie w kulturze dawnej Polski*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., 1988, *Słownik terminów literackich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Korolko M., 1971, *Uwagi o retoryce i rytmie w prozie Mikołaja Reja*, w: *Mikołaj Rej w czterechsetlecie śmierci*, red. T. Bieńkowski, J. Pelc, K. Pisarkowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, s. 109–127.
- Korolko M., 1986, *Rola retoryki klasycznej w interpretacji Biblii na przykładzie literatury kaznodziejskiej w Polsce XVI w.*, w: *Biblia a literatura*, red. S. Sawicki, J. Gotfryd, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin s. 152–168.
- Kowalska D., 2013, *Sztuka Słowa Mikołaja Reja. Studium stylistycznojęzykowe Psalterza Dawidowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kuraszkiewicz W., 1986, *Z różnic między polską prozą i wierszem w XVI wieku*, „Slavia Occidentalis” XLIII, s. 63–65.
- Lubaś W., 1992, *Renesansowe tradycje i barokowe innowacje w polskiej rymice XVII wieku*, w: *Barok w polskiej kulturze, literaturze i języku*, red. M. Stępień, S. Urbańczyk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków, s. 121–129.
- Miodońska-Brookes E., Kulawik A., Tatara M., 1978, *Zarys poetyki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Ong W., 1992, *Oralność i piśmienność: słowo poddane technologii*, przekł. J. Japola, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Pszczółowska L., 1974, *Z obserwacji nad strukturą brzmieniową poezji staropolskiej*, „Pamiętnik Literacki” LCV, z. 3, s. 141–158.
- Pszczółowska L., 1977, *Instrumentacja dźwiękowa*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Wyderka B., 1996, *Składniowo-stylistyczna charakterystyka języka poezji renesansu*, „Prace Językoznawcze” XXIV: *Studia historycznojęzykowe*, red. A. Grybośiowa, A. Kowalska, Katowice, s. 79–87.
- Wyderka B., 1992, *O niektórych problemach systematyzacji środków stylowych*, „Stylistyka” I, s. 129–138.

- Wyderka B., 2005, *Jak opisywać i interpretować składnię staropolskiej prozy retorycznej*, w: *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 423–467.
- Wyderka B., 2006, *Rytmiczna organizacja prozy retorycznej (w poszukiwaniu modelu opisu)*, w: *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, red. E. Koniusz, S. Cygan, t. II, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, s. 77–84.
- Zabłocki S., 1970, *Spory o retorykę w XVI w. a twórczość M. Reja*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie”, t. XI–XII, Wrocław, s. 119–140.
- Zięcik I., 2006, *Żywioł oralny w Żywocie człowieka poczciwego Mikołaja Reja*, w: *Mikołaj Rej na nowo odczytany*, red. J. Malicki, A. Budzyńska-Daca, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 142–155.

Streszczenie

O rytmiczności prozatorskiej parafrazy Psałterza Dawidowego Mikołaja Reja

Przedmiotem artykułu jest zagadnienie rytmiczności prozatorskiej parafrazy *Psałterza Dawidowego* Mikołaja Reja. Analiza wybranych składniowych (paralelizmy składniowe) oraz fonetycznych środków stylistycznych (anafory, aliteracje, figury etymologiczne) pozwala ukazać misterną pracę tłumacza nad celowym doбором leksemów oraz ich uszeregowaniem w obrębie pojedynczego zdania bądź wersu. Źródłem tego charakterystycznego stylu prozy Reja trzeba szukać w odrzuceniu przez pisarza renesansowego ciceronianizmu i nawiązywaniu do średniowiecznych tradycji retorycznych, a zwłaszcza kunsztownej *ars dictandi*. Rej naśladował w tym względzie Campensisa — przeciwnika klasycznej retoryki. Obecne w polskim przekładzie środki podporządkowane brzmieniowej strukturze tekstu sprawiają, że zbliża się on nie tylko do tradycyjnego stylu przekładów *Psałterza*, lecz także imituje w jakimś stopniu zewnętrzne cechy hebrajskiej poezji psalmicznej — jej melodyjność, rytmiczność oraz oralność.

Słowa kluczowe: proza retoryczna, stylistyka historyczna, historia języka polskiego XVI w., Mikołaj Rej, *Psałterz Dawidów*

Summary

About the rhythmicity of the prose paraphrase of Mikołaj Rej's David's Psalter

The article deals with the notion of rhythmicity in the prose paraphrase of Mikołaj Rej's *David's Psalter*. The analysis of chosen syntactic (anaphora, alliteration, etymological figures) and phonetic rhetorical terms makes it possible to show the translator's meticulous work on his selection of lexemes and their distribution in a single sentence or a verse. Rej did not follow the ciceronianism of the Renaissance and instead he made references to the rhetoric tradition

of the Middle Ages, especially the artistic *ars dictandi*, which makes his prose style so characteristic. Rej modelled himself in this respect on Campensis, the opponent of the classical rhetorics. Present in the Polish translation, the terms are subordinate to the sound structure of the text and they make it closer not only to the traditional style of the *Psalter's* translations, but they also imitate, to some extent, the outer characteristics of the Hebrew psalmic poetry, its melody, rhythmicity and orality.

Przekł. M. Kowalska

Key words: rhetoric prose, historical stylistics, history of the Polish language of the 16th century, Mikołaj Rej, *David's Psalter*